

De prijs van de meritocratie

Geert de Vries bespreekt:

Hans Wansink, *De opmars van de stressmaatschappij*, Amsterdam: Prometheus, 1994.

'De gelijke-kansenmaatschappij is omgeslagen in een stressmaatschappij. De keerzijde van de meritocratie komt aan de oppervlakte: niemand is ooit zeker van zijn positie. Iedereen moet blijven presteren, scoren, om zijn plaats in de maatschappelijke rangorde te consolideren. Hoe minder goede posities er te verdelen zijn, des te harder de competitie en des te groter de kans op stilstand en achteruitgang. (...) In de stressmaatschappij is iedereen vooral met zichzelf bezig en niet zozeer met de medemens of met het perspectief van toekomstige generaties. Wie het niet maakt, heeft geen excuus: het is je eigen schuld als je je kansen niet benut.' Dit is het hoofdthema van *De*

opmars van de stressmaatschappij van Hans Wansink. Het sluit aan bij zijn eerdere en meer uitvoerige *Een school om te kiezen: naar een actuele onderwijspolitiek* (1992), waarin hij het klassieke sociaal-democratische onderwijsbeleid op niet mis te verstane wijze de wacht aanzegt. De mogelijkheden om de samenleving door middel van onderwijs te hervormen zijn uitgeput, aldus Wansink, en het onderwijs moet zich daarom concentreren op het weerbaar maken van individuele burgers. Zij moeten zich staande zien te houden in een killer wordende samenleving, zo vervolgt Wansink nu zijn analyse. De werkgelegenheid brokkelt af; de competitie op de arbeidsmarkt neemt grimmige vormen aan; er ontwikkelt zich een onderklasse van buitengeslotenen; de criminaliteit stijgt; het vertrouwen in de politiek slinkt navenant. Het laatste is een neventhema in dit boek. Wansink ontleent aan de koker van Hans Gruijters enkele suggesties hoe het vertrouwen

van burgers in de politiek zou kunnen worden hersteld: referenda, een districtenstelsel, een gekozen minister-president. Die lijken mij noch het sterkste, noch het belangrijkste deel van het boek.

Mondialisering en baanloze groei

De opmars van de stress- of vechtmaatschappij is vooral het gevolg van economische ontwikkelingen. Ondernemers concurreren op steeds verder expanderende internationale markten. Ze zoeken daarbij over de gehele wereld naar de beste vestigingsplaats en naar de voor elk onderdeel van het productieproces meest aantrekkelijke lokale arbeidsmarkt. Arbeidsintensieve productie verdwijnt uit westerse landen, waar arbeidskracht relatief duur is. Tegelijkertijd transformeert de nieuwe informatietechnologie de structuur van de werkgelegenheid. Eenvoudig productiewerk en minder eenvoudig administratief werk wordt overbodig. De met elkaar

B O E K E N

verweven processen van mondiale arbeidsdeling en baanloze groei onttrekken zich grotendeels aan de greep van nationale overheden. Maar nationale overheden worden wel geconfronteerd met de structurele werkloosheid die er het gevolg van is. De werkloosheid veroorzaakt, samen met de vergrijzing, het financieringsprobleem waar westerse verzorgingsstaten mee worstelen. Daarbij dreigen niet alleen werkgevers – met de hete adem van de internationale concurrentie in de nek – en vrij gevestigden, maar ook werknemers hun steun aan collectieve verzorgingsarrangementen op te zeggen. De gezonden en op de arbeidsmarkt beter gepositioneerden geven gehoor aan de lokroep van de op particuliere maat gesneden ziektekostenverzekering en van het dito Zwitserleven-pensioen. Dit is sociologisch gezien de kern van het legitimeringsprobleem waarmee dezelfde verzorgingsstaten worstelen: hun politieke draagvlak brokkelt af en ze dreigen aan een *saue qui peut* ten onder te gaan.

Moreel failliet

Mondiale arbeidsdeling en baanloze groei ondermijnen het historische compromis tussen kapitaal en arbeid dat na de Tweede Wereldoorlog in het Westen rust en voorspoed bracht. Ze schepden tevens de voorwaarden voor een ongebreideld individualisme en voor de triomf van de ideologische rechtvaardiging daarvan: het meritocratische gedachtegoed.

De vechtsamenleving heeft een maatschappelijke prijs. Leden van de zogenaamde nieuwe onderklasse worstelen met de

armoede en de fysieke onveiligheid van hun bestaan. Leden van midden- en hogere klassen geven handenvol geld uit om zich de onderklasse van het lijf te houden, letterlijk en figuurlijk. De vechtsamenleving heeft ook een psychologische prijs. Individuele verliezers – de *kans* om te verliezen blijft maatschappelijk bepaald – krijgen het verwijt dat ze hun lot aan zichzelf te danken hebben en geloven dit zelf maar al te vaak. En individuele winnaars lijden onder een voortdurende *fear of falling* (een uitdrukking van Barbara Ehrenreich): de vrees om de met moeite verworven maatschappelijke positie te verliezen of om die positie niet door te kunnen geven aan hun kinderen. Het is vooral deze psychologische prijs die Wansink benadrukt met zijn karakteristiek van de heden-daagse en toekomstige samenleving als *stressmaatschappij*.

Dat is terecht. Een van de meest verontrustende tekenen van onze tijd is de kritiekloze omarming van het meritocratische gedachtegoed in brede, niet alleen liberale maar ook christen-democratische en sociaal-democratische kring. Weinig mensen beseffen nog dat de term 'meritocratie' door Michael Young werd gemunt naar analogie van 'aristocratie' en 'plutocratie' en dat zijn satire *The rise of the meritocracy, 1870-2033* (1958) een waarschuwend inzet had. Hij heeft hieraan onlangs zelf – inmiddels lid van het Britse Hogerhuis als Lord Young of Dartington – nog eens herinnerd: 'Even if it could be demonstrated that ordinary people have less native ability than those selected

for high position, that would not mean that they deserved to get less. Being a member of the "lucky sperm club" confers no moral right to advantage' (Michael Young, *Meritocracy revisited, Society*, 31, 6 (september/oktober 1994), p. 89). Ook mensen zonder 'verdienste' verdienen een fatsoenlijk leven. Een samenleving, een regering of een politieke partij die dit uit het oog verliest, is moreel failliet.

Napraters

Wansink had echter de gevaren van een meritocratische samenleving in nog schrillere kleuren mogen schilderen. De werkloosheid, de fysieke onveiligheid en het gebrek aan medische zorg brengen onder arme Amerikanen – Wansink ontleent nogal wat materiaal aan de situatie in de v s – wel ergere gevoelens dan stress teweeg: wanhoop, woede, zelfhaat. Die los je niet op met politiek-bestuurlijke vernieuwingen *à la manière de 1966* maar in de allereerste plaats met werk, en vervolgens met andere goede redenen om zich met de samenleving verbonden te voelen, met toegankelijke en betaalbare gezondheidszorg, met sociale zekerheid. Wansink schrijft, meegesleept door Amerikaanse zegslieden en hun Nederlandse napraters, de verzorgingsstaat veel te gemakkelijk af. Onderwijsvoeringsbeleid noemt hij 'een voorkeursbehandeling voor minder-begaafden', de verzorgingsstaat 'door en door verrot'. Maar de verzorgingsstaat in zijn oude verschijningsvorm heeft Scandinavische en Westeuropese samenlevingen behoed voor de

B O E K E N

desintegratie die Wansink in de Amerikaanse samenleving zo afschrikwekkend vindt. En verzorgingsarrangementen in nieuwe, als het aan Abram de Swaan ligt mede transnationale verschijningsvormen zullen verdergaan: de desintegratie van de wereldsamenleving moeten voorkomen. Een bespreking van bijvoorbeeld scenario's voor een gedeeltelijk

basisinkomen en de mogelijke gunstige effecten daarvan op de arbeidsmarkt had in *De opmars van de stressmaatschappij* niet misstaan.

Voor de verzorgingsstaat geldt wat Elias Canetti over het humanisme heeft geschreven: 'Aber wenn nichts von dieser Bewegung übrig bleiben sollte als der Name, der sie bezeichnet, wäre sie heilig.' Hans Wansinks *De*

opmars van de stressmaatschappij geeft een aantal klemmende redenen waarom we het niet zo ver moeten laten komen.

GEERT DE VRIES
als socioloog verbonden aan de vakgroep Kunst- en cultuurwetenschappen van de Erasmus Universiteit te Rotterdam.

